

Biyoteknoloji, Habermas ve Kendimiz Olmak^(*)

Aykut ÇOBAN (**)

Biyoteknoloji, bilişim teknolojisinin endüstri alanında yaptığına benzer bir değişimi canlı yaşamın doğasında yapmaya aday görünmektedir. Kopyalanmış insan uzak gelecek fantezisi değildir (Galton, 2001; 39-67; Hirschhorn, 2001). Olası değişim, şeylerin maddi dünyasında değil, canlıların biyolojik, doğal yaşamları alanındadır; giderek de insan doğasına ve yaşamına müdahaledir. Bu bakımdan, insan tümüyle şeyleştirilemediği ölçüde ve sürece, biyoteknolojinin tartışmalı bir konu olarak kalması kaçınılmazdır. Bu yalnızca, biyoteknolojiye insan olarak verdiğimiz olumlu ya da olumsuz ahlaki tepkiyle ilgili değildir, ya da yalnızca onun sunduğu 'teknik' olanakların boyutlarının genişliğinden kaynaklanmamaktadır, aynı zamanda biyoteknolojinin birçok farklı alanı kesme özelliğinin bulunmasıyla da ilgilidir. Biyoteknolojinin sunduğu olanaklar, gen bozukluklarına bağlı hastalıkların önlenmesinden organ nakli sorununun ortadan kalkmasına, geleceğin mükemmel yarı teknolojik süper insanını yaratmaktan, tarım alanında büyüme ya da besleyici özellikleri güdümlenmiş tohumlar sayesinde açlık sorununun çözümlenebileceği iddiasına kadar (Ford, 2000: 82-

(*) Bu yazı, Leverhulme Trust'ın verdiği burs (ref. no. F/00213/D) sayesinde sürdürdüğüm başka bir araştırmanın yan ürünüdür. Bursu veren Leverhulme Trust'a, Essex Üniversitesi Sosyoloji bölümüne ve gerekli izni veren AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne teşekkür ederim.

(**) AÜ SBF, Kentleşme ve Çevre Sorunları Anabilim Dalında araştırma görevlisi ve Essex Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü'nde Leverhulme Trust ziyaretçi öğretim üyesi.

87; Harris, 1998: 21-34; Russo ve Cove, 1995: 77-149; Winston, 2002: 214-34), geniş bir çapa sahiptir. Öte yandan, bu ve benzeri fırsatlar ve bunların yaratabileceği sorunlar toplumsal, ekonomik, siyasal, ideolojik, hukuki, felsefi ve moral alanların kesişmesini beraberinde getirmektedir. İnsanın gen özelliklerinin görüntülenmesi şirketlere kimi işe alıp almama konusunda 'teknik' destek sağlarken (Knoppers, 1999: 44), biyoteknoloji endüstrisinin yükselen grafiği yeni ve sınırsız kâr olanaklarının kapısını açmaktadır (Nossal ve Coppel, 2002: 177-90). Gen özellikleri işe almada bir ayrımcılık yarattığı ölçüde, ekonomik olanaklara bağlı olarak gen ve organ pazarı yaratılıp canlı yaşamın bileşenleri, hatta canlı yaşam formunun kendisi mallaştırıldıkça ortada tartışılacak felsefi, ahlaki ve siyasal bir sorun da var demektir.

Biyoteknolojinin kullanım alanı, üzerinde ciddi bir tartışma bile yapılmadan hızla yayılmaktadır. 1998 yılında, İsviçre'de, genetik özellikleri değiştirilen hayvanlar üzerinde araştırma yapılmasının yasaklanması konusundaki halkoylaması, üçte ikilik bir çoğunlukla yasaklanmaması ile sonuçlandıktan sonra, tartışması haftalarca sürmüştür (Nossal ve Coppel, 2002: ix). Benzer bir durum İngiltere'de de yaşanmıştır. Monsanto adlı şirketin geliştirdiği yapay büyüme hormonu (rBST) verildiğinde ineklerde süt üretimi artmaktadır. 1985 yılında hükümet Monsanto'ya hormonu İngiltere'de deneme iznini vermekle kalmamış, bu hormonu uygulayan 38 çiftliğin ürettikleri sütü pazarda satmalarına da göz yummuştu. Oysa, ne hormonlu süütün olası sağlık riskleri araştırılmış, ne satışı için gerekli lisans sağlanmış, ne de halk, konuyu tartışmıştı (Monbiot, 2000: 225-80). Benzer biçimde, genetik özellikleri değiştirilmiş besin maddelerinin pek çok bölgede test üretiminin yapılmasına izin verdikten yıllar sonra, 2003 yılında İngiliz hükümeti, halkın katıldığı forumlarda tartışmasının yapılmasını yasal olarak örgütledi. Girişimci açısından, pazar için üretimin koşullarını oluşturmak dışında test etmenin kendisinin bir amacı bulunmadığına göre, forumları, hükümetin zaten yürürlüğe koyduğu bir siyasaı halka onaylatmak biçimindeki bir manevrası olarak görmek gerekir. Nitekim, görevden alındığı yakın zamana kadar Çevre Bakanlığının ikinci kişisi olan M. Meacher, biyoteknoloji sektörünün çıkarlarını gözetmeye yatkın olan hükümetin bugüne kadar genetiği değiştirilmiş besin maddelerinin olumsuz sonuçları ile ilgili kanıtları önemsizmiş gibi sunduğunu belirtmekte, bunun ise forumlardaki tartışmalardan çıkacak kanıtları nasıl ele alacağı konusunda fikir veren bir gösterge olduğu değerlendirmesini yapmaktadır (the Guardian, 23 Haziran 2003: 4). Siyasa oluşturmada istimin arkadan gelmesi, tartışmanın sonraya

bırakılması, biyoteknoloji alanındaki sorunlardan biridir. İkincisi de, biyoteknoloji tartışmasının kişisel konumların tercüme edildiği bir alan üzerinde mi yoksa kişisel konumların ötesinde, daha geniş bir etik zemin üzerinde mi sürdürüleceği sorunudur. Her iki sorunun öneminden hareketle, bu yazı, Jürgen Habermas'ın (2003) biyoteknoloji bağlamında önerdiği etik zemini anlamayı ve eleştirel bir tartışmasını yapmayı amaçlamaktadır.¹

Tür Etiği

Bireyin öznel konumunun biyoteknoloji ile ilgili moral tutumunu nasıl etkileyebileceğini göstermek üzere bir örnek olayla işe başlanabilir. İngiltere'nin 'tasarımlanmış ilk bebeği' olarak görülen Jamie, dört yaşındaki ağabeyi Charlie'nin yaşamını korumak, hastalığını iyileştirmek güdüsüyle doğum öncesi yapılan amaçlı müdahalelerin sonucu olarak dünyaya geldi. Kalıtsal bir kan hastalığı (*Diamond Blackfan anaemia*) bulunan Charlie'nin, herkes gibi 'normal' bir yaşam sürmesi, doku uyumu olan müstakbel kardeşinin göbek bağından alınacak kök hücrelerine bağlıdır. Doku uyumunun bulunması olasılığı doğanın rastlantılarına bırakıldığında düşüktür. Oysa, embriyoların genetik görüntülenmesi ile % 98'lik bir doku uyumu olasılığına ulaşılmaktadır. Ancak, embriyoların genetik olarak test edilmesi (*pre-implementation genetic diagnosis, PGD, adı verilen vakalarda*) İngiliz hukukuna göre izne tabidir. İzin yetkisini elinde tutan otorite (*Human Fertilisation and Embryology Authority*) bu genetik görüntülemeyi Jamie herhangi bir yarar sağlamayacağı için başvuruyu reddeder.² Bu durumda, anne-baba Chicago'daki bir kliniğe giderler. Dokuz ayrı embriyonun görüntülenmesi ve genetik testlerinin yapılması sonucunda doku uyu-

¹ Habermas'ın kitabının tamamının 127 sayfa olduğuna bakıp, bir çırpıda okunabilecek türden bir metinmiş gibi bir yanılsamaya kapılmamak gerekir. Sayfa sayısından bağımsız olarak kitabın 'ağırlığı', yalnızca gen mühendisliğinin terminolojisiyle her okurun tanışık olmasının yaratabileceği güçlüklerle bağlantılı değil, ama daha çok, kitapta sürdürülen tartışmanın yoğunluğu ile ilgilidir. Bu da, satırları yavaş yavaş ve genellikle dönüp tekrar okumayı gerektiriyor. Hatta hızını alamayanlar için baştan başlayıp ikinci bir okumayı... Habermas'ın yaptığı tartışma, ona katılıp katılmamaktan bağımsız olarak, doğrusu, ikinci bir okumayı hakediyor.

² (bkz., Holm, 1998: 176-181) Başka bir kalıtsal kan hastalığı (*thalassaemia*) olan, dört yaşındaki Zain'in durumunda aynı otorite gerekli izni vermiştir. Burada, genetik test işleminden doku uyumuna bağlı olarak yalnızca Zain'in değil, genetik olarak izlenebilen bu hastalığa maruz kalabilecek müstakbel çocuğun da yararlanacağı gerekçesine dayanılmıştır. Zain'in müstakbel kardeşi araçsallaştırılmış mıdır? İzni veren otoritenin çelişik iki kararından söz edilebilir mi? Genetik test işlemi ile ilgili yasal düzenleme nasıl bir ilkeye oturtulmalıdır? Görülüyor ki, sorun, etik, teknik ve hukuki olarak oldukça karmaşıktır.

mu en yüksek olan Jamie'nin embriyosu, diğer embriyolar arasından seçilir ve anneye yerleştirilir. Anne-baba yaşadıkları ülkeye dönerler, Jamie doğar ve göbek bağı daha sonra Charlie'nin tedavisinde kullanılmak üzere güvenle alınır. Jamie'nin aynı kalıtsal hastalığı geliştirip geliştirmeyeceği, Charlie'nin bedeninin tedaviye olumlu bir tepki vererek iyileşip iyileşmeyeceği şimdiden bilinmemektedir (*Daily Mail*, 19 Haziran 2003: 1, 8-9; *the Guardian*, 20 Haziran 2003: 3). Bilinen odur ki, insan türünün bir üyesi olarak Jamie'nin varlığı, ağabeyi Charlie'nin aracına dönüştürülmüştür. Bu araçsallaştırma işleminde klinik tedavinin koşulu olan Jamie'nin rızası alınmış değildir. Anne-babanın rızasının sonucu olarak araçsallaşan Jamie'nin gelecekte buna nasıl bir tepki vereceği, ne tür bir moral bağlamda varlığını anlamlandıracağı da şimdiden bilinmemektedir. Dört yaşındaki Charlie'nin çektiği acılar için, anne-babanın bu acının izleyicisi ve bu yükün taşıyıcısı olmaktan başka yapabilecek bir şeyi varsa, ki biyoteknoloji bu olanağı sunmaktadır, bu ailenin öyküsü, onları, biyoteknolojiyle ilgili olumlu bir ahlaki tutum almaya götürmektedir. Ama bu kişisel durumdan, özgüllükten (specificity) kalkarak, genelleştirilmiş bir etik teori olarak biyoteknoloji güzellemesine ulaşılması yerinde olur mu?

Habermas bu ve benzeri uygulamalarla insan yaşamının parçası olmaya başlayan biyoteknolojinin moral tartışmasına önemli katkılar yapmaktadır. Doğum öncesi insan yaşamını nasıl ele alabiliriz? Embriyo üzerinde araştırma yapmak yaşamın korunması ilkesinin ihlali midir? Embriyolar arasından embriyo seçimine karar veren bir anne-baba, kalıtsal bir hastalık geliştirme riski bulunan doğmamış çocuk için bu riski ortadan kaldırırken ve onun sağlıklı yaşaması amacıyla hareket ederken iyileştirmekle sınırlı bir klinik tutumu benimsemekte başarısız mı olmuştur, yani zenginleştirici *eugenics* alanına mı sıçramıştır, yoksa anne-babanın doğmamış çocuğa müstakbel bir ikinci kişi olarak yaklaştıkları söylenebilir mi? Genleri programlanmış müstakbel kişi kendi yaşam tarihinin yazarı mıdır? Kendi yaşamı ile ilgili etik sorumluluğu kendisine mi yoksa gen tasarımcısına mı aittir? Ailelerin eugenik kararlar alma hakkı onların genetik olarak programlanmış çocuklarının geleceğini nasıl etkileyecektir? Genlere müdahale insanın seçme özgürlüğünü genişletir mi, bu nedenle, liberal bir bakış açısıyla, devlet müdahalesinin dışında mı bırakılmalıdır? Hukuki bir kişi olarak, genetik olarak programlanmış insanın eşit yurttaşlık haklarına sahip olup olmadığı noktasında kişisel değerlendirmesi tehlikede midir? Başkası için potansiyel olarak neyin iyi olduğunu bilebilir miyiz? Sınırsız bir zekanın ve unutmayan bir belleğin bu özelliklere sahip kişi için her zaman ya da öngörüleme-

yen bir biçimde olumlu sonuçlar doğurup doğurmadığından emin olabilir miyiz? Bunlar bir çırpıda kolayca yanıtlanabilecek sorular değildir.³ Nitekim, Habermas da biyoteknoloji sorunsalına hazır ve çerçevelenmiş bir reçete üretmez. Genetik olarak tasarılanmış kişinin kendisinin yapmadığı seçimlerin onun özerk kimliğini ve kendi yaşam projesini oluşturma ile ilgili gelecekte yapacağı seçimleri ve toplumun eşit bir üyesi olarak başkalarıyla ilişkilerini nasıl etkileyebileceğini tartışır. Habermas, genetik belirlemeye karşı argümanının ‘içsel doğa’nın teknikleştirilmesinin doğal sınırları ihlal ettiği önermesine dayanmadığını, ama gen tasarımcısının, tasarladığı kişinin kimliğini ve kişisel yaşam tarihini belirleme rolünü üstlendiği gerçeği çerçevesinde örüldüğünü belirtir. Bu nedenle, genetik tasarım eylemi, ‘müstakbel kişinin deontolojik olarak korunan özünün istila edilmesidir’ (Habermas, 2003: 87).

Habermas’ın biyoteknoloji tartışmasına asıl katkısı, sorunsalın kendisinin ele alınabileceği bir yaklaşım çerçevesi önermiş olmasında yatar. Sunduğu yaklaşım çerçevesi, insan türünün etiği argümanı üzerinde yapılandırılmıştır. Habermas’a göre, gen mühendisliğindeki ilerlemeler kültürel üyeleri olarak sahip olduğumuz ‘insanlık’ türü kavramını etkiler. Biyoteknolojik süreçlerde insanın araçsallaştırılması, türün kendisini etik olarak anlamasını derinden etkileme potansiyeline sahiptir (Habermas, 2003: 40). Tür etiğinden değil de, kişisel konumundan kalkarak yapılan ahlaki değerlendirmeler kişinin kendi konumunu ve perspektifini haklılaştırmaya dönüktür. Kuşkusuz bu kaçınılmazdır da. Doğru ve yanlış değerlendirmelerimiz kendi öykülerimizle dolaylanmıştır, tıpkı Charlie’nin anne-babasının durumunda olduğu gibi. Habermas’ın sunduğu yaklaşım çerçevesi, biyoteknolojiyle ilgili doğrular ve yanlışlar konusunda aynı zamanda bir tür etiği çerçevesinde değerlendirme yapmanın gerekli olduğu noktasında yoğunlaşır. Tür etiği, insan türünün kendisini etik olarak anlamasına işaret eder. Bu, aynı zamanda, kişinin moral tutumunun kişiler arası ilişkilerle de örülü olması gerçeğiyle bağlantılıdır. Kişinin kendi öyküsü başkalarının öyküleriyle diyaloga girmektedir. Bu karşılıklı ilişkiye ve iletişime geçme kişisel deneyimlerin ve kültürel / toplumsal olarak farklılaşan moral derecelendirmelerin beraberinde getirdiği normatif çatışmaları tetikleyebilir. Böyle bir normatif çatışma ortamında biyoteknolojinin eğrileri ve doğrularıyla ilgili kamusal bir tartışma yürütmek, bu tartışmadan çıkacak yasal düzenleme ilkelerini belirginleştirmek güç olacaktır.

³ Benzer soruların etrafında dönen etik tartışmalar için bkz. Kuhse ve Singer, 1999.

Eğer doğmamış olan insanla ilgili tartışma etik bir tartışmaysa, muhalif görüşlerin ortaya çıkmasını beklemek gerekir. Habermas, devletin, muhalif etik görüşler arasındaki bu türden bir tartışmada, yan tutmaktan kendini sakınması gerektiğini savunur. Bu nedenle, siyasa oluşturmaya katkısı olabilecek felsefi tartışmanın, türün etik olarak kendisini anlamasına odaklanmasının yerinde olacağını belirtir. Habermas'a göre, insana genetik müdahale sorunu, nükleer enerji gibi sorunlardan farklıdır. Nükleer enerji konusunda, güvenlik ve ekonomik gönenç gibi unsurlar, görüşler arası açılımların oluşmasına neden olur. Oysa, insan türünün etiği temeli, doğum öncesi insan yaşamına dönük biyoteknolojiyle bağlantılı tutumlarımızda toplumlar ve kişiler arası anlayış açılımlarının yaratabileceği farklılıkları azaltır. Bunun nedeni, insan türünün evrensel olarak her yerde aynı şeye göndermede bulunuyor olmasıdır; doğmamış bebeği insan türünün müstakbel bir üyesi olarak ele aldığımızda etik düzeyde ortak bir alanda buluşmak mümkün hale gelebilir (Habermas, 2003: 38-9). Habermas'ın tür etiği, ya da insanın, türünün bir üyesi olarak kendi kendisini etik olarak anlaması, gerek biyoteknolojiye dönük moral tutum, gerekse Bryan Singer'ın yönettiği *X-Men* filmindeki gibi genetik yapısı farklı olan '*mutant*'lar ile insan türünün 'geleneksel' formları arasındaki ilişkiler bakımından son derece önemlidir. Genetik müdahaleye bağlı olarak insan türünün kimliğinin evrenselliği nosyonu zarar gördüğünde, kendimizi anlamamızın ve başkalarıyla iletişimimizin anlam örüntülerinin zemininin kayabileceği konusunda Habermas'ın yaptığı vurguya az sonra döneceğim. Bundan önce, türün evrenselliği görüşünün sorunları üzerinde durmak gerekir. Habermas, burada, genetik düzeyde insan türünün evrensel özelliklerinden çıkardığı bir evrensellik üzerinde durmuyor; asıl vurgusu, insan türünün antropolojik evrenselliği anlayışı üzerinedir.

Türün Evrenselliği Anlayışının Sorunları

Oysa, 'insanlığın' evrensel olarak anlaşılması görüşü sorunsuz değildir. Birinci sorun, evrenselliğin bir referans noktasına göre kurulması ile ilgilidir. Her ne kadar, evrensellik görüşü ortak olarak paylaşılanı vurgulamak amacını taşıyor olsa da, tür olarak insanın aynı ya da ortak özelliklerinin bulunduğu yönündeki anlayışımız bir başka şeye göndermede bulunmayı gerektirir. Örneğin, Habermas'a göre insanın dil kullanma kapasitesi onu doğadan, türünün eşit ve özerk bir üyesi olarak kendi yaşam öyküsünün yazarı olabilmesi, onu, genetik olarak müdahaleye uğramış, tasarımılanmış kişiden ayırır. Böylece, türün evrenselliği anlayışı, evrenselliğe vurgu yapmak isterken aslında 'biz' ve 'öteki' ikiliğini de içsel olarak beraberinde ge-

ürir: Öteki olan doğa karşısında, toplum; ve öteki olan tasarımılanmış kişi karşısında, doğumla kazanılan bir ortaklık ve eşitlik bağlamında türün evrenselliği anlayışına sahip olan *biz*; doğal olan *biz* ve yapılmış olan *öteki*.

Batı kültürünü referans alıp yücelten Batı düşüncesi, evrensellik ve gelişmiş uygarlık iddiasını, evrensel ve uygar olmayanı temsil eden *öteki* olarak Doğu karşısında kurduğu *biz* ile yapılandırmıştır. Bu anlayışta, uygar olan Batı, insanlığın insani yönünü temsil ederken, doğadan kopmamış Doğu, onun ilkel ya da vahşi yönünü temsil eder (Soper, 1995: 62). Buna karşılık, Doğucu karşıt görüşler benzer bir Doğu – Batı ikiliğinden yola çıkar ama farklı bir değer yargısına ulaşırlar. Doğu kültürünü önemseyen Doğucu anlayış (örn. bkz., Shiva: 1989: 40-1), gelişmiş Batı toplumu karşısında doğaya yakın olan Doğulu toplumu yüceltir ve ayrıcalıklı bir konuma yerleştirir. İkelik ve doğallık söylemi çerçevesinde Batı'yı Doğu ya da Doğu'yu Batı karşısında konumlandıran görüşlerde olduğu gibi, türün evrenselliği yaklaşımı, tasarımılanmış olanlar karşısında doğal olan insanları, buna karşılık, biyoteknolojiyi savunan yaklaşım ise, ilkel insan türü karşısında mükemmelleştirilmiş tekno-insanı ayrıcalıklı bir konuma yerleştirmeye yol açabilir.

İkinci sorun, insanın tür olarak (evrensel düzeyde) kendisini anlaması, siyasal, ideolojik ve ekonomik 'ahlaki dayatmalardan' yalıtılmış değildir. Irak'ın işgal edilmesi, Iraklıların evrensel insan haklarının korunması ya da 'terörizmin' insanlığı tehdit ettiği savlarıyla haklı çıkarılmaya çalışılırken, her yerde aynı olan insan türünün hakları ve ona yönelik tehdit argümanının gerisinde, siyasal, ideolojik ve ekonomik nedenlerin bulunduğu gerçeği ihmal edilemez (insan haklarının siyasal geri planı için bkz. Evans, 2001: 14-35).

Üçüncü olarak da, 'anayasal devletin moral temellerinin yarışan dünya görüşleri bakımından yansız olduğu' savı (Habermas, 2003: 40), kanıtsal dayanaktan yoksundur. Tür etiği, yarışan görüşler arası farklılıkları azaltsın ya da azaltmasın, Habermas'ın görüşünün tersine, devletin ne ahlaki temelleri ne de müdahaleleri yansızlık içerir. Marx'tan Poulantzas'a uzanan bir birikimin çeşitli varyantları, kapitalist sınıfların çıkarları ve bu sınıfların ideolojilerinin kapitalist devletin istinat duvarları olduğunu göstermiştir. Baskı altındaki toplumsal sınıfların ve grupların devleti şu ya da bu yönde siyasa üretmeye zorlayan muhalefeti, devlet organlarının kararlarında ve uygulamalarında belirli ölçüde karşılık bulduğunda bile, devletin yanlılığının ortadan kalktığı iddia edilemez. Herhangi bir siyasa alanında toplumsal

muhalefetin kazanımından söz etmek, devletin yansızlığının göstergesi değildir; tersine, devletin bir toplumsal ilişki olarak sınıf mücadeleleri alanına gömülü olduğunun kanıtıdır. Biyoteknoloji siyasaları da devletin 'moral' temelleri ve müdahaleleri konusunda açıklayıcıdır. Örneğin, Monsanto şirketi için hazırlanan ve basına sızan bir rapor, İngiliz kamuoyunun biyoteknolojik uygulamaların kabul edilmesine şiddetle karşı çıktığını ortaya koymuştur (Goldsmith, 1999: 5). Buna karşın ve İngiliz halkının organik gıda talebi yurt içi arzı % 200 oranında aşmış olduğu halde, biyoteknolojinin tarımda uygulanması amacını güden araştırmalara İngiliz hükümeti 52 milyon sterlinle destek olmuş ama organik tarımla ilgili araştırma desteği yalnızca 1,7 milyon sterlin düzeyinde kalmıştır (Monbiot, 2000: 275). Benzer biçimde, İngiliz Ticaret ve Endüstri Bakanlığının yatırımlar bürosu, biyoteknolojinin gelişmesini etkileyebilen yasal düzenlemelerin ve önlemlerin biyoteknoloji sektörünün kaygılarını tümüyle dikkate alarak biçimlendirildiği garantisini yatırımcıya vermektedir (Monbiot, 2000: 277). Halkın kaygıları veriyken, hükümet, sektörün kaygılarını gidermeyi yeğlemektedir.

İkili Ayırımlar

Habermas'ın yaptığı tartışmanın omurgasının ikili ayırımlardan oluştuğu söylenebilir. Bunlar, 'iyileştirici' ve 'zenginleştirici' genetik müdahaleler, organik olarak büyüyen ('the grown') ve teknolojik olarak yapılan ('the made'), olduğumuz doğa ve kendimize bahsettiğimiz organik özellikler, öznellik ve nesnellik, insanın değeri ve insan yaşamının değeri, insan türünün moral olarak ve bilimsel / dinsel olarak anlaşılması, doğmamış ve doğmuş olan, rıza / seçim ve belirlenme arasındaki ayırımlardır.

Habermas, 'iyileştirici' ve 'zenginleştirici' genetik müdahaleler (klinik eylem ve teknik inşaa; olumsuz ve olumlu / liberal *eugenics*) ayırımının altını çizer. Zenginleştirici müdahalede embriyoya, tasarımcının öznel tercihlerinin bir aracı olarak yaklaşılır. Bu, araçsallaştıran bir davranıştır. Buna karşılık, klinik müdahale eyleminde, embriyoya bir gün olacak ikinci bir kişi olarak yaklaşılır. Bu davranış, onun bu klinik eyleme evet ya da hayır deme kapasitesinin bulunduğu önkabulüne dayanır. Burada, embriyoya uygulanıyorsa sonradan bir gün kişinin onayının (öngörülen rıza) alınacağı varsayılır ya da yetişkin bir kişiye uygulanıyorsa müdahalenin öncesinde onay alınır. Ama, embriyo üzerinde araştırma yapılması durumunda ya da *PGD* gibi müdahalelerde, eğer bunlar iyileştirici eylem sayılacaklarsa, gelecekte bu onayın alınacağı konusu belirsizdir (Habermas, 2003: 43, 96). Kalıtsal hastalığın önlenmesi amaçlandığında 'hastaliksız' embriyo, ya da

Jamie örnek olayında olduğu gibi, genetik örtüşme arandığında ‘uygun’ embriyo diğerleri arasından seçilip anneye yerleştirilir. Seçilmeyen embriyoların öngörülen bir rızası söz konusu değildir; ya da seçilen embriyonun diğerlerinin seçilmemesi karşısında kendisinin seçilmiş olmasına bir rızasının olacağı peşinen söylenemez. İyileştirici müdahalelerde varsayılan amaç hastalıktan sakınmaktır. Bununla birlikte, ‘hastalık’, ‘toplumsal olan’la yüklü olduğu ölçüde (örneğin, kimilerine göre eşcinsellik bir ‘hastalık’tır), müdahaleyi haklı çıkaracak gerekçe, hastalık ve sağlık kavramları çerçevesinde kaygan bir zemine doğru yönelir. Çabuk hasta olan güçsüz bir bünye, olması gereken kilosundan % 30 şişman olmak (obesity), cüce olmak, gidecek de, renkli gözlü olmak ya da olmamak, küçük ya da büyük göğüslü olmak, IQ’da ‘standart’ altına düşmek, müdahale gerektiren bir ‘hastalık’ olarak tartışılır hale gelir.

Habermas, iyileştirme mantığını, ikinci kişiyle ilgili olarak bir araçsallaştırmadan kaçınma bağlamına yerleştirir. Bu bağlam, iyileştirici ve zenginleştirici genetik müdahaleleri birbirinden ayırmanın moral koşulunu oluşturur. Bu çerçevede, örneğin Jamie’nin durumunda yapılan iş, iyileştirici müdahale olarak anlaşılabilir, çünkü onun varoluşu anne-baba ve doktorun, müstakbel kişiden gelecekte gerçekleşecek beklentileri doğrultusunda amaçlı eylemi ile biçimlenmiştir. Benzer biçimde, zenginleştirici müdahaleler anne-babanın, çocuğun genlerini seçme özgürlüğüne (Stock, 2002) gönderme yapmaktan çok, tasarımılanmış kişinin araçsallaştırılması ile ilgilidir. Araçsallaşmış bir ilişkide özgürlükten ve özgürleştirici bir yönden söz edilemez. Araçsallaşan bakımından, müstakbel kişi bir ikinci kişi olarak değil de bir gen yumağı olarak görüldüğü ve tasarımcının tercihleri doğrultusunda genleri iskambil destesi gibi yeniden karıldığı için özgürleştirici bir müdahale değildir. Araçsallaştıran bakımından da özgürleştirici değildir, tıpkı kölelik sürdükçe efendilerin özgürleştiğinden, doğa üzerinde efendilik kurma pratiği sürdükçe insanın doğadan özgür oluşundan ya da özgürleştiğinden söz edilemeyeceği gibi...

Habermas, ‘iyileştirici’ ve ‘zenginleştirici’ genetik müdahaleler ayrımının sonuçta genetik müdahaleleri normalleştirici bir işlev yüklenebileceğinin farkındadır (Habermas, 2003: 21). Ama yine de, Habermas’a göre, biyoteknoloji alanında yapılacak ve normalleştirmeyi engelleyecek yasal düzenlemelerin bu ikisi arasına bir sınır çekilmesi düşüncesine dayanacağı açıktır. Sınırın kerterizi, müdahale edilen kişinin rızasıdır (Habermas, 2003: 91). Gerçekten de, genetik olarak tasarımılanmış müstakbel kişinin, ne tasarımın ilk evresinde ne de gelecekte, öngörülebilir bir rızasından söz edile-

mez. Tasarımlanan kişinin gelecekte belirecek bireysel yaşam projesi genetik olarak belirlenirken, bu belirlemenin sonuçları önceden bilinemez. Bu bilinemediği ölçüde de öngörülmüş bir rızanın bulunduğu iddia edilemez. Oysa, iyileştirici müdahalede açıkça kişinin rızası alınabildiği gibi, doğum öncesi uygulandığı kimi durumlarda bile öngörülen bir rızadan söz edilebilir çünkü sonuçları bilinen bir hastalığın yine sonuçları kestirilebilen bir gen tedavisi ile giderilmesi söz konusudur (Habermas, 2003: 52, 63). Sonuçları belli olan genlere bağlı engelliliğin ortadan kaldırılmasına ilgili kişinin rızası kısmen öngörülebilirken, sonuçları bilinemeyen unutmayan bir belleğe sahip olmak için yapılan müdahalede ilgili kişinin öngörülebilir bir rızasının bulunduğunu ileri sürmek güçtür. Öte yandan, genetik engelliliğin önlenmesi, halihazırda engelli olarak yaşayan insanlara eşit olarak saygı gösterme sorumluluğu ile ilgili bir sorunu içinde barındırır (Glover, 1998: 56-7). Dahası, engelli olarak yaşayanların yaşama hakkını tartışmalı hale getirir (Davis, 1999). Eğer engelli olarak doğmanın önlenmesinin ardında bunun 'kötü' bir şey ya da önlenmesi gereken bir 'hastalık' olduğu düşüncesi varsa, engelli olmaya 'kötü' bir anlam yükleniyor demektir.

Habermas'ın yaptığı ayırımların her birini incelikli ve tutarlı biçimde tartıştığını söylemek güçtür. Örneğin, Habermas, olduğumuz doğa ve kendimize bahsettiğimiz organik özellikler ayırımının genetik programlamanın sonucu olarak ortadan kalktığını ileri sürmektedir. Ama, zaten işin başında, bu ayırımın ya da büyüyen ile yapılan arasındaki ayırımın ne ölçüde gerçeği yansıttığı tartışmaya açıktır. Kişinin kendisine bahsettiği özelliklerin, olduğu doğanın sonuçlarından tümüyle bağımsız olduğu söylenemez. Habermas bu ilişkiyi doğasına müdahale edilmiş insan bakımından tartışır. Genetik olarak müdahaleye uğrayan kişinin, bir gün kendisine bahşedeceği özelliklerin gen mühendisi tarafından daha müstakbel insan doğmadan biçimlendirildiğini belirtir. Gerçekten de, cinsiyetin belirlenmesi, fiziksel özelliklerin, bedensel mukavemetin ve zeka, bellek gibi zihinsel özelliklerin zenginleştirilmesi, tasarımlanan kişinin tasarımlayanın tercihleri dışında gelecekte kazanacağı özellikleri seçme ve geliştirme şansını önemli ölçüde azaltma potansiyeli taşımaktadır. Bir başka deyişle, bu kişinin olduğu doğası ile geliştireceği özellikler yakından ilişkilendirilmiştir. Oysa, benzer türden bir ilişkilendirme müdahaleye uğramamış kişi bakımından yapılmamıştır. Örneğin, Stephen Hawking bilim dünyasının en tanınmış simaları arasına girme yolunda ilerlerken profesyonel bir atletin geliştirdiği özellikleri kazanmak için çaba gösteremezdi. Eğer kişinin olduğu doğası geliştireceği özellikleri etkiliyorsa, bu yalnızca genetik yapısı değiştirilmiş insan için ge-

çerli değildir, aynı zamanda gen kombinasyonu 'doğal' olarak biçimlenmiş insan için de geçerlidir.

Benzer biçimde, doğanın ürünü ile insan yapımı arasındaki kalın çizgilerle yapılan ayırımın geçerliliğinin tartışılması gerekir. Özellikle yaşam formlarının patentlenmesinin gerekçelendirilmesi bu retorik ayırımı dayandırır. 1980 yılında Amerikan Yüksek Mahkemesi (*Diamond v. Chakrabarty* davasında) canlı organizmaların patentlenip pazara çıkarılmasının önünü açarken bu ayırımı gerekçe olarak kullanmıştır. Mahkeme kararına göre, canlı ve cansız şeyler arasında yapılan bir ayırım uygun değildir; doğrusu, doğada bulunan ya da doğanın ürünü olan şeylerle, canlı olsun olmasın insan yapımı olan şeyler arasında bir ayırım yapmaktır (Wilson, 2001: 293). Buna göre, insan yapımı olduğu sürece, cansız şeylerde olduğu gibi, canlı varlıklar da patentlemeye ve mülkiyete konu olabilir. Dünya Ticaret Örgütü'nün TRIPS anlaşmasının (entellektüel mülkiyet haklarının ticaretle ilgili yönleri üzerine anlaşma) yaygınlaştırdığı yasal düzenlemeler çerçevesinde, yaşam formlarını mülkiyet ilişkisinin parçasına dönüştürmek için birinci koşul, patentlenecek 'yaratığın' doğanın bir ürünü değil de insan yapımı olduğunun iddia edilmesidir; çünkü eğer bu varlık zaten doğalsa, doğanın ürünü ya da ifadesi ise patentlenecek bir entellektüel ürün de yok demektir. Oysa ayırım retoriktir, çünkü Amerikan Yüksek Mahkemesi'nin 'insan yapımı' dediği canlı organizma (okyanustaki petrol atıklarını tüketmek için tasarılanmış bakteri), doğada zaten mevcut olan genlerin ayrılıp sonra yeniden karıştırılmasından ibarettir. Genetik değişikliğe bağlı olarak ortaya çıkan kişinin insan yapımı olduğunu söylemek, tasarımcının rolünü abartmak ve verili genlerin doğal olarak buldukları gerçeğini gözardı etmektir. Bir başka deyişle, tasarımcının eyleminin sonucu, Habermas'ın dediği gibi doğal – yapıntı ayırımını silikleştirmekte ise (Habermas, 2003: 71), bu, gen mühendisliğinin faaliyet alanının doğada verili olanla, insan müdahalelerinin birlikte çalıştıkları bir kesişme hattında gelişmekte oluşu nedeniyledir. Doğa – insan / toplum arasındaki simbiyotik ilişki gerçeğini gözden kaçırarak ve ikiliğe (düalizm) yönelen Habermas'ın anlayışı karşısında bu kesişme hattı, doğa – insan ilişkiselliğini kategorik bir ikili ayırımı tabi tutmanın zaten sorunlu olduğunun bir kanıtıdır. Ama, doğal – insan yapımı ayırımı, biyoteknolojik 'yapıntıların' patentlenmesi sürecinde retorik olarak korunmaktadır, çünkü bu retorik ayırım olmadan ortaya çıkan 'ürün' üzerinde entellektüel mülkiyet hakkı iddiası kurulamamaktadır. Yaşam formlarının patentlenmesinin son durağı olarak doğal – yapıntı ayırımına dayanarak tasarılanmış insanın patentlenmesi beklenebilir. Bu, tam da, Habermas'ın ko-

rumak gerektiğini söylediği, doğanın ürünü – insan yapımı ayırımı retoriğine dayanarak mümkün olacaktır. Habermas'ın böyle bir patentlemeye karşı çıkacağı açıktır, ama yaptığı ayırımın bu yönde kullanılması olasılığı da oldukça yüksektir. Patentlemenin bakış açısından, gen mühendisi teknik-entellektüel bir müdahalede bulunduğundan, o kişi doğanın ürünü değildir. Müdahaleyi yapan mühendis ya da şirket, bu kişiyi 'yaptığı' savıyla onun üzerinde entellektüel mülkiyet hakkı, bir sahiplenme hakkı, iddiasında bulunabilecektir. Müstakbel kişinin doğasına müdahale, Habermas'ın dediği gibi bedenine sahip olmasına engel oluyorsa, bir başkasının onu sahiplenmesine doğru da yelken açılıyor demektir. Kaldı ki, kapitalizmin doğası, daha önce sahiplenmeye konu olmayanların (örneğin, insanı da içeren yaşam formları), kendinde bir oluşu bulunanların (örneğin, doğal kaynaklar) ve daha önce bedelsiz olarak ortaklaşa kullanılanların (örneğin, bilgi) malllaştırılması ve özel mülke konu yapılması mekanizmalarından ibarettir.

Her ne kadar büyüyen ve yapılan ayırımının tartışmalı niteliğini vurgulamak gerekirse de, Habermas'ın buradan giderek ulaştığı sonuçların teorik değerini bir yana atmamak gerekir. Özellikle önemli olan, doğası değiştirilmiş ve değiştirilmemiş kişi ayırımının kişisel, toplumsal ve etik sonuçlarıdır. Habermas'ın temel savı, büyüyen ile yapılan, öznel ile nesnel olanlar arasındaki ayırımın biyoteknolojik olarak ortadan kalkmasının, insan türünün üyeleri olarak kendimizle ilgili etik anlayışımızı değiştirebileceğidir. Buna göre, programlamaya bağlı olarak, kişinin kendisi olma kapasitesi zarar görür çünkü bu kapasite kişinin kendi bedeninde olmasını, bedeniyle kendisini özdeşleştirmesini gerektirir (Habermas, 2003: 58). Programlanmış kişi kendisini toplumun eşit ve özerk bir üyesi olarak görmeyebilir, çünkü evrensel insan türünün doğal parçası olarak gelişmediğini, kendi yaşam kaderini kendisinin çizmediğini bilmektedir. Bu ise, onun etik özgürlüğünü kısıtlama tehlikesi taşır. İnsanlar moral dil iletişimine her bir insanın kendi yaşamına etik olarak biçim verme sorumluluğunu taşıdığı önkabulu ile katılırlar. Geleceği programcı tarafından çizilen kişi, bu sorumluluğu taşımadığını düşündüğü ölçüde, moral dil oyununun koşulsuz katılımcısı olarak kendini görmesi tehlikeye girmiş demektir. Böylece, genetik güdümler, moral ilişkilerin insan türünün etiğinde gömülü olma özelliğini zedelemektedir (Habermas, 2003: 92). Kişinin, insan türünün bir üyesi olarak kim olduğuyla kendi hakkındaki kendi anlamlandırmaları arasındaki bağlantı zarar gördüğü ölçüde, tasarılanmış kişi kendisini eşit bir yurttaş olarak görmekte sıkıntı duyabilecektir.

Habermas, insanın doğumunun doğallığı üzerinde durur. İnsan bedeni-

nin bir doğal süreç sonunda oluşumuna (being) ve toplumsallaşma sürecinde⁴ kişinin bedenine sahip olmasına dikkat çektikten sonra, oluş ve sahipleşme bakımından eşit oldukları konusunda anlaşılan kişilerin iletişim eylemi içinde simetrik bir ilişkiye girdiklerini vurgular. Buna karşılık, tasarımılanan kişinin, tasarımcısı ile herhangi bir rol değişiminde bulunması, simetrik bir ilişkiye girmesi söz konusu değildir. Sınırlı bir klinik iyileştirme uygulaması dışında, gen mühendisliğinin, kişinin oluşuna tek taraflı müdahalesinin son tahlilde genleri programlayan ile genleri programlanan arasında asimetrik bir ilişki yarattığını belirtir. Bunun yarattığı sorunlardan biri, kişinin artık kendi bedenine sahip olmaması, ya da kendi beden özellikleri çerçevesinde kendi yaşam tarihinin yönünü çizeme yeteneğini kaybetmesidir (Marx'ın cümlesini bozarak şöyle de söylenebilir: insan kendi tarihini ancak genetik olarak programlandığı ölçüde yapar). Kişinin kendi kişisel yaşam tarihini programcısının biçimlendirip biçimlendirmediği tartışmasından daha önemli olarak, genetik müdahaleye uğrayan kişi, programcısının tercihlerinin bir aracı olarak vücut bulduğunu öğrendiğinde, toplumun özerk ve eşit bir üyesi olarak kendisinin varlığını anlamakta güçlük çekebilir. Bu birinciye bağlı ikinci bir sorun da, kişilerarası iletişim eylemlerinin –ki moral yargılar da bunların bir sonucudur– bozulmasıdır. Çünkü, insanın kendi bedeninde oluşu ve kendi bedenine sahip olması, kendisi ile başkasını, merkez ile çevreyi, aktif ile pasifi birbirinden ayırmasının referans noktasıdır (Habermas, 2003: 57). İnsanın bedeni ve yaşam projesi programcı tarafından belirlenince iletişim eylemlerinin referans noktası ortadan kalkar. Giderek de kuşaklararası ilişkilerin doğallığı yitirilir çünkü biyoteknoloji insan türünün kendisiyle ilgili normatif anlayışını değiştirir (Habermas, 2003: 72). Başkalarının programlanmış kişiyi nasıl tanıdıkları (toplumsal olarak kurulan yabancılaşma ya da ötekileştirme) sorunu değildir Habermas'ın özellikle vurguladığı, ama programlanmış insanın kendisini toplumun tam bir üyesi olarak farzedemeyebileceğidir (öz-bilinçsel olarak kendisinin kur-

⁴ Habermas (2003: 61-4, 83-4), toplumsallaşma sürecinde anne-babanın çocuk için çizdiği 'toplumsal kader' ile tasarımcının çizdiği 'doğal kader'in moral açıdan farklılaştığını vurgular. Çocuğun matematikçi ya da sporcu olmasının anne-babanın kararı ve yönlendirmesi ile belirlendiği ilk durumda, söz konusu olan bir iletişimsel eylemdir; çocuğa ikinci bir kişi olarak yaklaşılır; çocuk olumsuz tepki verebileceği, karşı çıkabileceği için anne-babanın çabasını biçimlendiren beklenti her zaman tartışmalıdır; bu belirleyici ilişki her zaman gözden geçirilebilir; çocuğun karşı çıkmasına bağlı olarak öğrenme sürecinde, aile, kararı tersine döndürülebilir; kişi kendi yaşam öyküsünün yazarı olarak sorumluluk sahibidir. Buna karşılık tasarımcının genetik olarak kişiyi belirlemesi, iletişimsel bir eylem değil, simetrik olmayan, araçsallaştıran bir ilişkidir; araçsal belirleme, belirlenen açısından ne geri alınabilir ne de gözden geçirmeye neden olacak bir öğrenme sürecine tabidir; tek yanlı bir eylemdir; kişinin yaşam öyküsünü belirleme sorumluluğu tasarımcıda kalır.

duğu yabancılık ya da kendi kendisini ötekileştirme sorunu). Yalnızca kişisel bilinç-etik düzeyinde yabancılaşmanın ele alınmış olmasını, tekno-insanların toplumsal olarak 'yabancılaştırılmalarının' yol açacağı ayrımcılık ve türsel ırkçılık (speciesism) suçlamalarıyla karşılaşmamak gibi bir niyete bağlamak mümkün olduğu kadar, sorunun bu boyutunun bilinçli bir seçimle tartışma dışı bırakılmış olabileceği de ileri sürülebilir. Ama insanların genetik olarak programlandığı ve kopyalandığı bir gelecekte bu türden yabancılaştırmaların ve türsel ırkçılığın toplumsal ve akademik bir sorun haline geleceğini kestirmek kahinlik olmayacaktır.

İkili ayrımlar üzerinden gitmesi nedeniyle Habermas'ın gözden kaçırdığı bir başka nokta, genetiğin kendi yasalarına göre genlerin işlemselliği yanında, genlerin çevresel ve çevreyle karşılıklı ilişki içindeki toplumsal koşullarla da ilişkisinin bulunduğu gerçeğidir. Yanlış anlaşılmasın, Habermas'ın genetik determinizm yaptığını ileri sürüyor değilim. Bu, doğal dünyanın karşısında, dilin, iletişimsel eylemin ve böylece toplumsal olanın ağırlığını vurgulayan Habermas'ın önceki teorilerinin toptan inkarı anlamına gelirdi. İleri sürdüğüm, Habermas'ın genler-çevre-toplum ilişkilerini gözden kaçırdığıdır. Kromozomları doğal olarak karşılaşanlarla karşılaşmayanlar, doğal olan ile insan yapımı arasındaki ayrımlar, insanın bozulmamış, aşkın doğallığı ile toplumsal olanın kesişmeyen iki ayrı kulvar olarak var olduğunu varsaymaktadır. Bu aşkın doğallığa müdahale edilince toplumsal alana özgü olduğu söylenen moral dilsel oyunların doğallığının bozulduğu savlanmaktadır. Böyle aşkın bir doğallığın bulunduğu görüşü, gerçekçi bir değerlendirmeyi yansıtmamaktadır. Bu saptama doğruysa, Habermas'ın yaptığı gibi, iki kromozom setinin birleşmesine müdahaleden ya da genlere müdahaleden, kişinin öz tarihinin yönünü özerk biçimde kendisinin çizdiği yönündeki bir oydaşmaya dayanan kuşaklararası ilişkilerin doğallığının yitirilmesi önermesine sıçranması sorunlu olacaktır. Her ne kadar iki kromozom seti doğal olarak karşı karşıya gelip insanın genetik haritasını belirliyor olsa da, bu karşılaşmada, insanın oluşumunun tarihselliği ve güncel gelişimi içinde çevresel ve toplumsal koşulların ilişki dışı kaldığını söylemek doğru olmayacaktır. Deri rengi kalıtsal olarak farklılaşmaya uğradığı gibi, çevresel etmenlerin etkisine de açıktır. Ya da aynı genetik özellikleri taşıyan bir domates cinsinin iki farklı bölgede neden aynı ölçüde büyüyüp gelişmediği, çevresel koşulların etkisiyle açıklanabilir (Russo ve Cove, 1995: 10). Genetik olarak tasarlanmış olsun olmasın, kişinin içinde bulunduğu toplumsal ortam, aldığı eğitim vs. onun gelişimini etkileyecektir. Diğer bir deyişle, genlerin tümüyle ve yalnızca doğal olarak belirlenmesini ya

da insanın tümüyle ve yalnızca genetik olarak belirlenişini savunan görüşler ile genlerin ve çevrenin etkisini ihmal ederek kişinin gelişiminde yalnızca özerk-kişisel ve toplumsal olana odaklanan görüşler, bir bütünü kurucu unsurları arasındaki ilişkiselliği gözden kaçırmaktadır. Biyoloji penceresinden Richard Lewontin (2000) ve sosyoloji penceresinden Peter Dickens (2000: 70-80) genlerin, organizmanın ve çevrenin (doğal çevre ve toplumsal ortam) karşılıklı ilişki içinde bulunduğunu açık biçimde göstermektedir. Bu karşılıklı ilişki açıkça dikkate alınmadığı sürece, Habermas'ın, tasarımılanmış kişinin öz yaşam öyküsünün genetik olarak biçimlendirildiği görüşü ile doğal olarak büyüyen kişinin öz yaşam öyküsünü özerk biçimde kendisinin biçimlendirdiği görüşü arasındaki çelişkinin giderilmesi güçtür. Ancak, gen dışı koşulların etkisine dikkat çekilmesi zorunluluğu, gen mühendisliğinin insanın oluşumuna müdahalesini haklı çıkarma gerekçesi olarak kullanılamaz. İnsanın genetik haritasında zaten çevresel ve toplumsal müdahale lekelerinin bulunuyor oluşu ya da gelişimi sırasında bu müdahalelere maruz kalacak oluşu, gen bilimciye, insan türünü daha ileri bir genetik zenginleştirmeye götürmesinin gerekçesini sağlamaz. Habermas'ın ortaya atıp tartıştığı sorunlar, tam da bu müdahalenin moral sınırlarına ve sonuçlarına dikkatimizi çektiği için önemlidir.

Sonuç

Habermas'ın, önceki çalışmalarının doğa - toplum ayırımı noktasında gelişen tartışma hattını (Whitworth, 2000), biyoteknoloji sorunsalı bağlamında ne ölçüde sürdürüp sürdürmediğinin saptanması kapsamlı bir araştırmayı gerektirmektedir. Ama görünen o ki, önceki çalışmalarının (Habermas, 1978; 1987) izlediği doğa ile toplumun birbirinden kalın çizgilerle ayrılması hattını, büyüyen ve yapılan, öznellik ve nesnellik gibi ayrımlar bağlamında sürdürmekte, daha önce geliştirdiği teori ve kavramları (iletişimsel eylem, birbirini karşılıklı olarak anlama, moral ilişkinin kişilerin kendi kendilerini belirledikleri konusunda oydaşmaya dayalı oluşu, hukuksal kuralların etik temeli, araçsal ve iletişimsel ussallık gibi) biyoteknoloji sorunsalına uygulamaktadır. Yine de, insan doğasına ve genlere insan müdahalesinin kişisel ve toplumsal sonuçlarına yaptığı vurgu ölçüsünde, doğa - toplum ikiliğine dayalı genel teorik yaklaşımında bir kırılmanın ortaya çıktığı da ileri sürülebilir. Habermas'ın biyoteknoloji ile ilgili yaklaşımındaki temel sorunlardan biri olarak bu yazının özellikle vurgulamaya çalıştığı konu, doğa - insan / toplum ikiliğine dayanan ya da götüren doğanın ürünü - insan yapımı gibi ikili ayrımların sorunlu oldukları ve ayrımları

oluşturan bileşenler arasındaki ilişkilerin daha titizlikle araştırılması gerektiğidir. Tartışma istiminin siyasal kararların ardından geldiği ve 'genetik süpermarkette alışveriş' anlayışının ve pratiğinin hızla yayıldığı bir ortamda, Habermas'ın sunduğu yaklaşım çerçevesinin değeri, insan olarak kendimizi anlamamızla, kendimiz olmakla, tür etiğinin birbirimizle kurduğumuz ilişkilerdeki yeriyle, bedenimize dönük yaptığımız seçimlerle ve rızamız olmadan bedenimizde yapılan değişikliklerle ilgili olarak biyoteknolojinin doğurduğu sorunların gündeme alındığı önemli bir tartışmaya katılmak için çıkarttığı çağrıda saklıdır.

Kaynaklar

DAVIS, A. (1999) 'Right to Life of Handicapped', H. Kuhse ve P. Singer (der) **Bioethics: An Anthology** içinde, Oxford: Blackwell, s.283-84

EVANS, T. (2001) **The Politics of Human Rights: A Global Perspective**, London, Stirling, Virginia: Pluto Press.

FORD, B.J. (2000) **The Future of Food**, London: Thames & Hudson.

Galton, D. (2001) **In Our Own Image: Eugenics and the Modification of People**, London: Little, Brown and Company.

GLOVER, J. (1998) 'Eugenics: Some Lessons from the Nazi Experience', J. Harris ve S. Holm (der) **The Future of Human Reproduction: Ethics, Choice, and Regulation** içinde, Oxford: Clarendon Press, s.55-65.

GOLDSMITH, Z. (1999) 'The Monsanto Test', **The Ecologist**, 29 (1), s. 5-8.

HABERMAS, J. (1978) **Knowledge and Human Interests**, 2. Baskı, İngilizceye çev. J.J. Shapiro, London: Heinemann.

HABERMAS, J. (1987) **The Theory of Communicative Action, Volume 2, Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason**, Cambridge: Polity.

HABERMAS, J. (2003) **The Future of Human Nature**, Cambridge: Polity.

Harris, J. (1998) 'Rights and Reproductive Choice', J. Harris ve S.

HOLM (der) **The Future of Human Reproduction: Ethics, Choice, and Regulation** içinde, Oxford: Clarendon Press, s. 5-37.

HIRSCHHORN, K. (2001) 'On Re-Doing Man', A.J. Klotzko (der) **The Cloning Sourcebook** içinde, Oxford: Oxford University Press, s.109-20.

HOLM, S. (1998) 'Ethical Issues in Pre-implantation Diagnosis', J. Harris ve S. Holm (der) **The Future of Human Reproduction: Ethics, Choice, and Regulation** içinde, Oxford: Clarendon Press, s.176-90.

- KNOPPERS, B.M. (1999) 'Who Should Have Access to Genetic Information', J. Burley (der) **The Genetic Revolution and Human Rights** içinde, Oxford: Oxford University Press, s. 39-53.
- KUHSE, H. ve P. Singer (der) (1999) **Bioethics: An Anthology**, Oxford: Blackwell.
- LEWONTIN, R.C. (2000) **The Triple Helix: Gene, Organism and Environment**, Cambridge, Mass. ve London: Harvard University Press.
- MONBIOT, G. (2000) **Captive State: The Corporate Takeover of Britain**, London: Macmillan.
- NOSSAL, G.J.V. ve R.L. Coppel (2002) **Reshaping Life: Key Issues in Genetic Engineering**, 3. Baskı, Cambridge: Cambridge University Press.
- RUSSO, E. ve D. Cove (1995) **Genetic Engineering: Dreams and Nightmares**, Oxford, New York, Heidelberg: W.H. Freeman ve Spektrum.
- SHIVA, V. (1989) **Staying Alive: Women, Ecology and Development**, London: Zed Books.
- SOPER, K. (1995) **What is Nature: Culture, Politics and the Non-Human**, Oxford: Blackwell.
- STOCK, G. (2002) **Choosing Our Children's Genes: Redesigning Humans**, London: Profile Books.
- WHITWORTH, A. (2000) 'Communication with the Environment? Non-human Nature in the Theories of Jürgen Habermas', **Politics**, 20 (3), s. 145-51.
- WILSON, K. A. (2001) 'Exclusive Rights, Enclosure and the Patenting of Life', in B. Tokar (der) **Redesigning Life? The Worldwide Challenge to Genetic Engineering**, London ve New York: Zed Books, s. 290-96.
- WINSTON, M.L. (2002) **Travels in the Genetically Modified Zone**, Cambridge, Mass. ve London: Harvard University Press.